

Dildə “açıq qapı” milli kimliyi aşındırır

Süni yeniləşmə ünsiyyət vasitəsinin zənginləşməsi deyil

Müasir dünya texnoloji tərəqqinin və rəqəmsallaşmanın hökm etdiyi yeni mərhələyə qədəm qoyub. İrimiqyashı keçid təhsildən mədəniyyətə, fər-di vərdişlərdən ümumi düşüncə tərzinə qədər həyatımızın bir çox sahəsinə nüfuz edir. Prosesin ən dinamik, eyni zamanda, narazılıq doğuran tərəfi isə ümumi ünsiyyətdə, xüsusilə də gənc nəslin dilində müşahidə edilən süni də-yişikliklərdir.

“Facebook”, “Instagram”, “TikTok”, “Telegram”, “WhatsApp” kimi sosial media platformaları global informasiya axını-nı sürətləndirməklə yanaşı, dilin dəyişmə dinamikasına da ciddi təsir göstərir. Gənc-lərin gündəlik nitqində, yazışmalarında və sosial media paylaşımlarında istifadə et-dikləri yad sözlər artıq dilimizə keçir. Öv-vəllər insanlar açıq, bitkin mətnlərlə ünsiy-yət qururdularsa, indi bir mənəni, hansısa hissi ifadə etmək üçün bir-iki rəmz, ifadə və ya abreviatura ilə kifayətlənirlər. Hər gün sosial şəbəkələrdə, küçə reklamlarında qarşımıza çıxan “yad” ifadələr bizi ciddi bir sual ətrafında düşünməyə vadar edir: Bəs bu proses ana dilimizi zənginləşdirir, yoxsa onu deformasiyaya uğradaraq özəl-liyini itirir?

Tarix boyu Azərbaycan dili ərəb, fars və rus dillərinin güclü təsirinə məruz qal-sa da, hər dəfə bu kənar elementləri öz daxili qanunauyğunluqlarına uyğunlaşdı-rıb mənimşəyərək özünəməxsus əhəngini qoruyub saxlaya bilib. Lakin bugünkü və-ziyyətin fərqi ondadır ki, dəyişiklik elmi əsərlər və ya ədəbi nümunələr vasitəsilə deyil, xaosik internet məkanı üzərindən baş verir. Dilimiz artıq yazıçıların nəzarətində olmayan, internet istifadəçilərinin istədiyi kimi müdaxilə edə biləcəyi “açıq meyda-na” çevrilib.

Xüsusilə gənc nəslin istifadə etdiyi in-gilis mənşəli ifadələrin tədricən leksikonu-muza daxil olması artıq qaçılmazdır. Lakin əsas problem bu sözlərin mənimşənilmə-sindən daha çox, onların dilin daxili qanunauyğunluqlarına uyğunlaşdırılmadan birbaşa hərfi tərcümə şəklində istifadəsi-dir. Rəqəmsal ünsiyyətdə tam ifadə forma-larından imtina edilərək “təşəkkür edirəm” əvəzinə, “tşk” yaxud “tnx” (thanks), “zəhmət olmasa” yerinə isə “pls” (please) kimi qısaltmalardan istifadə edilməsi dilin funksionallığını artırır, əksinə, estetik dəyərini zədələyir. Bu meyllər dilçilikdə “dil qənaəti prinsipi” kimi izah olunsada, mahiyyət etibarilə dilin bədii təsvir imkan-larını məhdudlaşdırır.

Gənclərin bu tip ifadələrə meyillənmə-sinin kökündə duran əsas səbəb rəqəmsal dünyanın tələb etdiyi sürət və yığcamlıq-dır. Qısa informasiya mübadiləsi dildə daha çox yığcamlıq tələb edir. Eyni zaman-da, ingilis dilinin global təsir üstünlüyü bu dilə məxsus elementlərin nitqimizə sızma-sına yol açır. Əksər gənc üçün bu cür ünsiyyət tərzii təkcə rahatlıq üçün deyil, həm də müasirlik, yenilikçilik və global dünyaya inteqrasiya deməkdir. Lakin bu “virtual vərdişlər” şifahi nitqə sirayət etdikcə, ədə-bi dilin fundamental norma və qaydaları ilə toqquşur.

Bu lingvistik dəyişikliklərin ciddi so-sial fəsadlarından biri isə nəsillər arasında yaranan ünsiyyət uçurumudur. Klassik dil ənənələrinə və ədəbi normalara sadıq qalan yaşlı nəsil gənclərin rəqəmsal jarqonlarla zəngin dilini çox vaxt anlamır. Bu fərqlilik təkcə söz ehtiyatında deyil, həm də mədəni yanaşmada özünü göstərir. Gənclərin rahatlıq üçün istifadə etdikləri bu qısaltma-ları yaşlı nəsil çox vaxt dilə, mənəvi dəyərlərə və ünsiyyət etikasına hörmətsizlik kimi qəbul edir. Nəticə etibarilə bu fərqlilik tədricən emosional və sosial uzaqlaşmaya çevrilərək cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri

arasında qarşılıqlı anlaşmanı zəiflədir. Bəs rəqəmsallaşmanın yaratdığı yeni ünsiyyət tərzii ədəbi dil normaları arasında taraz-lığı necə tənzimləyək ki, həm müasir dün-yadan geri qalmayaq, həm də ana dilimizin özünəməxsusluğunu qoruya bilək?

Mövcud realıq fonunda ingilis dilin-də terminlərin və internet jarqonlarının gənclərin nitqinə kütləvi şəkildə daxil olmasının milli dil strukturumuzu zədələ-yib-zədələmədiyi aktual müzakirə mövzu-larındandır. Bir çox tədqiqatçılar bu pro-sesi müasir dilçilik kontekstində qaçılmaz və təbii neologizm axını kimi qiymətlən-dirirlər. Onların fikrincə, dil canlı orqa-nizm olaraq dövrün tələblərinə uyğunlaşır. Lakin rəqəmsallaşmanın yaratdığı bu yeni ünsiyyət tərzii ilə klassik ədəbi normalar arasında balans məsələsi ciddi elmi yanaş-ma tələb edir. Əsas hədəf müasir dünyanın texnoloji inkişafından və global informasi-ya axınından təcrid olunmadan, ana dilinin daxili özünəməxsusluğunu qoruyub saxla-maqdır.

AMEA Dilçilik İnstitutunun sosio-lingvistik və psixolingvistik şöbəsi-nin müdiri, professor Mayıl Əsgərovun mövzu ilə bağlı fikirlərini öyrəndik. Mü-sahibimiz rəqəmsal keçidin Azərbaycan dilinə təsirlərini və internet terminlə-rinin, işarələrinin yaratdığı lingvistik mənzərəyə aydınlıq gətirdi:

– Əvvəla, sosial şəbəkələrdə sözlərin müəyyən hissəsinin ixtisar olunması çox vaxt sürətli informasiya axınının tələbi kimi qiymətləndirilir. Bəzən isə bu dav-ranış sözün düzgün yazılış qaydasını bil-məyən şəxslərin vəziyyətdən çıxmaq üçün istifadə etdiyi üsuldur. Bir çox hallarda salam əvəzinə “slm”, kitab əvəzinə “ktb”, müəllim, əvəzinə “mlm” yazmaq və oxu-maq bizim üçün xoş olmasada, bu dav-ranış böyük qəbahət sayılmır. Belə halları sürətli informasiya axınının tələbi hesab etmək və bağışlamaq mümkündür. Təbii ki, belə ixtisarlaqla yazılmış mətnləri başa düşmək olmur. Belə hallar sürətli informa-siya axınının tələbi deyil, sadəcə, savadsız-lığı pərdələmə üsuludur.

– İkincisi, ingilis mənşəli sözlərin və rəqəmsal terminlərin gənclərin nitqinə daxil olması faktı ziddiyyətli xarakter daşıyır. Bu səbəbdən həmin prosesə birtərəfli yanaşmaq doğru olmaz. Nəzərə almaq la-zımdır ki, ingilis, latın və digər dillərdən qaynaqlanan beynəlxalq terminlərin həm gənclərin, həm də yaşlı nəslin nitqində yer alması bir çox hallarda obyektiv zərurət-dən irəli gəlir.

– Məsələn, bu gün bütün azərbaycanlı-lar və ya onların böyük əksəriyyəti “faks”,

“skaner”, “printer”, “internet”, “sayt”, “fayl”, “bayt”, “kilobayt” və başqa sözlər-dən, terminlərdən istifadə edirlər. Təbii ki, bu söz və terminlərin Azərbaycan dilində qarşılıqlı tapmaq və ya yaratmaq müm-kündür. Amma buna ehtiyac yoxdur. Ona görə ki, bu sözlər bütün və ya əksər dünya dillərində işlənən beynəlmilləl sözlərdir.

– Nəticə etibarilə, təbii ki, bu sözlər dilimizin milli strukturunu pozur. Həmin sözləri, xüsusilə də “skaner”, “printer” sözlərinin tələffüzündə hiss edirik ki, onlar dilimizin tələffüz normalarına uyğun deyil. Azərbaycan dilinin fonetik qaydaları ba-zasında bu faktın elmi izahını da vermək mümkündür. Amma həmin elmi izahlar publisistik bir yazıda oxucular üçün yorucu ola bilər. Bu səbəbdən, sadəcə, bunu deməklə kifayətlənirik ki, belə sözləri ucadan tələffüz edəndə müəyyən çətinlik çəkirik və ya bir xalq ifadəsində deyildiyi kimi, “dilimiz topuq vurur”. Həmin sözləri Türkiyə türkcəsində olduğu kimi “fotokopi makinesi” və “yazıcı” tipli sözlərlə də əvəz etmək mümkündür. Belə əvəzləmələr apar-mağa ehtiyac yoxdur.

– Beynəlmilləl sözlərdən olduğu kimi istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. İn-gilis dilinə məxsus terminlərin və internet jarqonlarının gənclərin dilinə kütləvi şə-kildə daxil olması, təbii ki, məqbul sayıla bilməz. Bir qayda olaraq, bu hal həmin dili və terminləri yeni öyrənən şəxslərdə müşa-hidə olunur.

– Yerli-yersiz əcnəbi sözlərdən istifa-də edənlərin əsas məqsədi “başqalarından fərqlənmək” və “ağıllı və müasir görün-mək”dir. İngilis və ya başqa əcnəbi dili mükəmməl bilən şəxs heç vaxt bununla öyünmür və Azərbaycan dilində danı-şarkən yerli-yersiz həmin dilə məxsus söz-lərdən istifadə etmir.

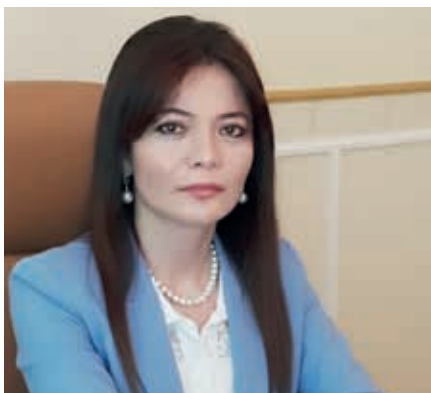
Müsaibimiz rəqəmsallaşma dövrün-də dilin özünəməxsusluğunu qorumaq üçün xarici sözlərin kor-korana deyil, yalnız ehtiyac yaranıqda işlədilməli ol-duğunu vurğuladı:

– Rəqəmsallaşmanın formalaşdırdı-ğı yeni ünsiyyət tərzii bəzən beynəlxalq terminlərin istifadəsini zərurətə çevirir, bəzən isə informasiya mübadiləsini sürət-ləndirmək üçün ifadələrin yığcamlaşdırıl-masını tələb edir. Amma bu, heç bir halda milli dilin ədəbi normalarını pozmaq hesa-bına baş verməməlidir. Müasir dünyadan geri qalmamaq üçün yeni anlayışlara bey-nəlxalq terminlər hesabına ad verilməsinə qarşı çıxmamalıyıq. Əksər dünya dilləri tərəfindən qəbul edilən beynəlxalq termin-ləri biz də qəbul etməli, işlətməliyik.

Bununla belə, qulağa xoş gələn hər əcnəbi sözü dilə gətirmək və nitqdə onlara yer vermək yanlışdır. Bunu da nəzərə ala-q ki, əksər dünya dillərinin qəbul etdiyi bey-nəlxalq söz və terminlərdən istifadə, heç bir halda dilimizin özünəməxsusluğunu

itirmək deyil. Beynəlxalq söz və termin-lər həm dili zənginləşdirir, müasirləşdi-rir, həm də mədəniyyətlərarası əlaqəni möhkəmləndirir və körpü rolunu oynayır. Yəni ifrata varmamaq şərtilə beynəlxalq terminlərdən istifadə dilin zərərinə deyil, xeyirinədir.

Dilçilik İnstitutu müasir Azərbaycan dili şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, dosent Aytən Bəylərova isə qeyd etdi ki, nitqdə baş verən dəyişikliklərə laqeyd yanaş-maq düzgün deyil, burada əsas meyar süni hibridləşmə ilə təbii zənginləşmə arasındakı həssas sərhədi qorumaqdır:

– Əslində, bu prosesi yalnız “təhlükə” və ya yalnız “inkişaf” kimi birtərəfli qi-y-mətləndirmək düzgün olmazdı. Dil canlı və dinamik sistem olduğu üçün onun tə-kamülü cəmiyyətin dəyişmə sürəti ilə pa-ralel gedir. Yeni texnologiyaların, sosial şəbəkələrin və rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin meydana çıxması təbii olaraq yeni anlayışlar yaradır və onların adlandı-rılması üçün dil yeni sözləri qəbul etməyə məcbur qalır. Bu baxımdan bir sıra alınma söz və terminlərin dilimizə daxil olmasını müasir neologizm prosesi kimi dəyərlən-dirmək mümkündür.

Lakin məsələ yalnız terminoloji ehti-yaqlarla məhdudlaşmır. Əsas problem bu prosesin bəzən zəruri hədləri aşması və mövcud milli leksik vahidlərin süni şə-kildə sıxışdırılmasıdır. Məsələn, gündəlik danışqda “bəyəndim” əvəzinə “like et-dim”, “izlədim” əvəzinə “follow elədim”, “izləyici” əvəzinə “follower” kimi söz və ifadələrin işlədilməsi artıq dil ehtiyacın-dan daha çox nitq vərdişlərinin dəyişdiyini göstərir.

Sözləri ingilis dilinin sintaktik quru-luşuna uyğun şəkildə yerləşdirmək və ya felləri ana dilinin qrammatikasına uyğun olmayan formada işlətmək “leksik zəngin-ləşmə” deyil, “dilnin hibridləşməsi”dir. Bu isə tədricən ana dilində düşünmə mexaniz-mi zəiflədir, nəticədə nitqin milli koloriti və üslubi zənginliyi azalır.

Azərbaycan dili tarixi inkişaf mərhələlərində müxtəlif mədəni və siyasi tə-sirlərə məruz qalsada, öz daxili sistemini və struktur sabitliyini qoruyub saxlaya

bilməmişdir. Lakin müasir qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində bu təsir daha in-tensiv və sistemli xarakter alır. Ona görə də biz bu prosesi nə tamamilə inkar etməli, nə də nəzarətsiz şəkildə qəbul etməliyik.

Ən yaxşı yanaşma ondan ibarətdir ki, yeni anlayışların ifadəsi üçün zəruri ter-minlərin qəbul edilməsi ilə yanaşı, dili-mizin daxili imkanlarından da maksimum dərəcədə istifadə olunsun, mövcud leksik fondun sıradan çıxmasına yol verilməsin. Bu, dilin təbii inkişafını təmin edir və onun milli mahiyyətini qoruyur. Əks halda, leksik asılılıq yaranar ki, bu da dilin struk-tur tarazlığını pozar.

Müsaibimiz dilin rəqəmsal təcavüz-dən qorunmasının yolunu yalnız inzibati qadağalarla deyil, ilk növbədə, fərdi mə-suliyyət, düzgün təhsil və milli dil təşə-b-büşkeşliyi ilə mümkün olduğunu söylədi:

– Tarazlığın qorunmasının başlıca şə-r-ti ana dilinə olan sevgidir. Ana dili yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimli-yin, mədəni yaddaşın və mənəvi irsin əsas daşıyıcısıdır. Məhz bu səbəbdən rəqəmsal mühitdə qısa yazışmalardan, simvol, emoji və ixtisarlardan istifadənin geniş yayılması ədəbi dil normalarının tamamilə arxa plana keçməsinə səbəb olmamalıdır.

Təhsil sistemi ana dilinə münasibəti sistemli və ardıcıl şəkildə qurmalı, şagird və tələbələr yalnız qrammatika və orfoqra-fiya qaydalarını deyil, eyni zamanda, nitq mədəniyyətini, ünsiyyət etikasını və sosi-al mediada düzgün yazı bacarıqlarını da mənimşəməlidirlər. Belə yanaşma gələcək nəsillərdə dilə hörmət və bağlılıq hissinin möhkəm təməlini qoyur.

Media mühiti və sosial şəbəkə fəalla-rının üzərinə düşən məsuliyyət də böyük-dür. Televiziya aparıcıları, jurnalistlər, ic-timai nüfuz sahibi olan insanlar, eləcə də “blogger”, “influenser” adlandırılan şəxslər Azərbaycan dilində səlis və düzgün danış-mağa diqqət göstərməlidirlər. Çünki on-ların nitqi minlərlə, bəzən isə milyonlarla insan üçün nümunədir.

Yeni anlayışların ifadəsi üçün milli terminlərin yaradılması və geniş təbliği xüsusilə vacibdir. “Özçəkim”, “canlı yay-ım”, “izləyici”, “paylaşım” kimi uğurlu nümunələr göstərir ki, Azərbaycan dilinin daxili söz yaradıcılığı böyük potensiala malikdir. Bu imkanlardan sistemli şəkildə istifadə dilin işləkliyini artırır və milli dil şüurunun möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Nəticə etibarilə, müasir dünyaya in-teqراسiya dilin zoifləməsi hesabına baş verməməlidir. Əksinə, texnoloji tərəqqi Azərbaycan dilinin inkişafına, ifadə im-kanlarının genişlənməsinə və beynəlxalq nüfuzunun artmasına stimül verməlidir. Əsas hədəf dilimizin global ünsiyyət mə-kanında milli ruhunu və üslubi özünəməx-susluğunu qoruyaraq müasir dünyanın ayrılmaz parçasına çevrilməsini təmin et-məkdir.

Göründüyü kimi, texnoloji tərəqqi dili-miz üçün həm sınaq, həm də yeni imkanlar açır. Dilimizi qorumaq, əslində, gələcəyi-mizi və milli kimliyimizi qorumaqdır. Bu məsuliyyət isə təkcə dilçilərin deyil, in-ternətdən istifadə edən hər kəsin üzərinə düşür.

Unutmamalıyıq ki, dilini itirən xalq, yaddaşını itirir, onu saflaşdırmaq da, sıra-dan çıxarmaq da bizim əlimizdədir. Sosial mediada, gündəlik yazışmada və danışqda dilimizə hörmətlə yanaşmaq, onun saflığı-nı və gözəlliyini qorumaq mənəvi borcu-muzdur.